

Ü. Gülsüm Polat, Türk – Arap İlişkileri Eski Eyaletler Yeni Komşulara Dönüşürken (1914-1923), İstanbul, Kronik Kitap, Aralık 2019, 362 p/s., ISBN: 978-605- 7635-35-8

Ömer Faruk DEĞİRMENCI*

*İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Arap Dili ve Edebiyatı Yüksek Lisans Programı Öğrencisi, (degirmenciomerfaruk@gmail.com), <https://orcid.org/0000-0003-2096-8863>
<http://dergipark.org.tr/istanbuljas>

Submission /Başvuru:

11 May/Mayıs 2020

Acceptance /Kabul:

16 June/Haziran 2020

Article Type/Makalenin Türü:

Research Article/Araştırma Makalesi

Bu çalışmada Doç. Dr. Ü. Gülsüm Polat'ın Kronik Kitap'tan çıkan Türk – Arap İlişkileri Eski Eyaletler Yeni Komşulara Dönüşürken (1914-1923) başlıklı eseri hakkında değerlendirmelere yer verilecektir. Asya ve Afrika kıtaları arasında bir koridor vazifesi üstlenen Arap Yarımadası, Ortadoğu'nun kalbi olarak addedilmektedir. Asırlar boyunca derin geçmişe sahip nice devletlere ev sahipliği yapan bu topraklar, geçmişten günümüze tarih alanında telif edilen kaynaklara konu olmaya devam etmektedir.

Çalışma dâhilinde mercek altına alacağımız bu kitap, I. Cihan Harbi süresince ülkeler arasında devam eden çatışmaları, güdülen ittifak politikalarını, bölgesel anlamda rol oynayan isyan yanlısı liderlerin tutumlarını, onların birbirleriyle olan iş birliği ve mücadelelerini, savaş sonrasında taraflar arasında yaşanan gelişmeleri ve imzalanan ittifak sözleşmelerini konu edinmektedir. Kitapta Arap Yarımadası'nda yer alan ülkelerde, I. Cihan Harbi esnasında ve sonrasında ortaya çıkacak siyasi oluşumlar kapsamında askerî, tarihî ve toplumsal yansımalar Türk-Arap ilişkileri nezdinde ele alınmıştır.

Kullanılan dil ve üslup açısından değerlendirildiğinde eserin; yer yer kaynaklardan örnekler getirerek okuyucunun anlayabileceği nitelikte sade bir dille kaleme alındığı görülmektedir. Bu açıdan kitap, akademi dünyasının yanı sıra yakın dönem dünya tarihine ilgi duyan tarih severlere de hitap etmektedir. Ancak eserin birçok yerinde yazım ve imlâ hatalarının bulunduğunu da zikretmek gerekmektedir.

dille kaleme alındığı görülmektedir. Bu açıdan kitap, akademi dünyasının yanı sıra yakın dönem dünya tarihine ilgi duyan tarih severlere de hitap etmektedir. Ancak eserin birçok yerinde yazım ve imlâ hatalarının bulunduğunu da zikretmek gerekmektedir.

Kitap; önsöz ve giriş bölümünün ardından “Çatışma ve İttifak”, “İsyan, İşbirliği ve Mücadele: Suriye-İrak ve Arap Yarımadası” başlıkları ile isimlendirilen iki ana bölümden oluşmaktadır.

Önsöz kısmında günümüz Arap Yarımadası'nın; Kuveyt, Bahreyn, Katar, Birleşik Arap Emirlikleri, Umman, Yemen, Suudi Arabistan, Irak ve Ürdün (kısmen) olmak üzere dokuz devletten teşekkül ettiği bildirilmektedir. 16.asırdan itibaren yarımada kendini gösteren Osmanlı varlığının I. Cihan Harbi'nin sonuna kadar devam ettiği malumdur. Bu süreç 1914-1923 yılları arasındaki önemli gelişmeleri kapsamaktadır. Yazar önsözde; çalışma boyunca takip edilen süreçlere ve bu dokuz yıllık zaman diliminde yaşanan olaylara önem sırasına göre değinmektedir.

Giriş kısmı, ‘Coğrafi ve Kavramsal Sınırlar’, ‘Kaynaklar’, ‘I. Dünya Savaşı Arifesinde Milliyetçilik ve İlişkiler’ ve ‘Savaş Arifesinde Başlayan ve Bozulan İttifaklar, Verilen Kararlar’ adlarını taşıyan alt başlıklardan oluşmaktadır. ‘Coğrafi ve Kavramsal Sınırlar’ alt başlığıyla Arap Yarımadası'nın jeopolitik konumundan söz edilerek yarımada Hicaz, Necid ve Yemen olmak üzere üç temel coğrafi bölüme sahip olduğu bilgisi paylaşılmıştır. ‘Kaynaklar’ alt başlığında, yazın esnasında başvuru alan basılmış ve basılmamış arşiv belgelerinin, basın nüshalarının, hatıratların, Genelkurmay Başkanlığı tarafından yayımlanan arşiv belgeleriyle Türk ve İngiliz kütüphanelerinin bünyesinde mevcut olan evrakın, çalışmanın ana kaynaklarını oluşturduğu ifade edilmiştir. ‘I. Dünya Savaşı Arifesinde Milliyetçilik ve İlişkiler’ alt başlığında ise “Arap milliyetçiliği” tabiriyle İslamî bakış açısından soyutlanmış olarak Arap halklarının birlikteliği kastedilmektedir.¹ Bunun yanında yarımada'nın önemli liderlerinin savaş öncesindeki vaziyetlerinin ve siyasi durumlarının karmaşa içerisinde olduğu ifade edilmiştir. Örneğin; Kuveyt ve Yemen gibi ülkeler üzerindeki İngiliz nüfuzunun belirgin şekilde hissedilmesi, Osmanlı Hükümeti'nin himaye politikasının baltalanmasına sebebiyet vermiştir. ‘Savaş Arifesinde Başlayan ve Bozulan İttifaklar, Verilen Kararlar’ adlı dördüncü alt başlıkta, Kuveyt ve Muhammara gibi coğrafyaların hâkimleri olan Mübârek eş-Şabâh ve Haz'al

¹ Ü. Gülsüm Polat, *Türk-Arap İlişkileri Eski Eyaletler Yeni Komşulara Dönüşürken (1914-1923)*, İstanbul: Kronik Kitap, 2019, s. 30.

Hân'ın İngilizlere karşı verilecek mücadelede Osmanlı kuvvetlerine elzem olan yardımı gizli olarak verecekleri ifade edilmiştir.

Kitabın birinci bölümü, “Çatışma ve İttifak” ana başlığı altında verilmiştir. Bu bölüm, ‘I. Dünya Savaşı; Hicaz ve Necid’de Yol Ayrımında Çatışma ve İttifaklar’ ile ‘I. Dünya Savaşı’nda Arap Yarımadası’nın Güneyi: İsyân, İşbirliği ve Mücadele’ alt başlıklarını ihtiva etmektedir.

Birinci bölümün ‘I. Dünya Savaşı; Hicaz ve Necid’de Yol Ayrımında Çatışma ve İttifaklar’ adlı birinci alt başlığında, genel olarak Arap Yarımadası’nda savaş esnasında gelişen birtakım askerî ve siyasî reaksiyonlar dile getirilmiştir. Savaşın başlarında İngiltere’nin Yafa, Akabe ve Basra gibi şehirlere açtığı taciz ateşleri, savaş boyunca Osmanlı Devleti’ne verilen gözdağının birer yansımaları olmuştur. Bu kısımda kitabın ilerleyen bölümlerinde detaylarına yer verilecek olan Şerif Hüseyin isyanının Türk-Arap ilişkilerine ve yarımadaının istikbaline olan etkisi üzerinde de durulmuştur. İsyân öncesinde Suriye ve Irak gibi ülkeler, isyan planlarının yapıldığı önemli noktalardır. İngilizlerin yönlendirmeleriyle isyanın Osmanlı yönetimine karşı gerçekleştirilmesinin ve isyan esnasında yapılan yazışmaların kaynağının çoğunluğunun İngilizce literatürden olduğu yazar tarafından tespit edilmiştir. Haziran 1916’da patlak veren bu isyan; dış güçlerin Osmanlı yönetimine müdahale etmelerine, yarımadaada sözüne itimat edilen yerel idarecilerin dış güçlerle olan kuvvetli ilişkilerinin olgunlaşmasına ve Arap Yarımadası’nda güç dengelerinin değişmesine sebep olmuştur. Bu isyanın yanı sıra ittifak çabaları, 1917 yılında ilan edilen Balfour Deklarasyonu ile kendini göstermiştir. Bu ilan, Yahudiler’in Filistin topraklarında bir ana vatan tesis etme niyetini açıkça ortaya koymuştur. Deklarasyonun imzalanması, Siyonist kesimin söz konusu coğrafyada emellerine ulaşmasında etkin bir rol oynamıştır.

Birinci bölümün ‘I. Dünya Savaşı’nda Arap Yarımadası’nın Güneyi: İsyân, İşbirliği ve Mücadele’ adlı ikinci ve son alt başlığında, Kuzey ve Güney Yemen’de verilen mücadelelere ve savaşın erken dönemlerinden itibaren düşman kuvvetlerince işgal edilen Kızıldeniz Adaları’na değinilmiştir. Kuzey Yemen’de birçok kabileye ev sahipliği yapan ‘Asîr idarî bölgesi, Osmanlı devlet otoritesini zayıflatmak amacıyla birçok teşebbüste bulunan Seyyid İdrisî’nin İngiliz kuvvetleri ile kurduğu bağlantılara tanıklık etmiştir. Bu bağlantılar 30 Nisan 1915’te tarafların imzaladığı dostluk ve iş birliği antlaşması ile resmî olarak belgelenmiştir. Polat, kazanılan İngiliz imtiyazının yanında Kuzey Yemen’de Osmanlı merkez yönetimine karşı yapılan silah ve cephane yardımını da bu bölümde dile getirmiştir. Ülkenin kuzeyinde yaşanan tüm bu gelişmelerin yanı sıra, Güney Yemen’de 1904-1918 yılları arasında

ülke siyasetinde etkin rol oynayan, Yemen Zeydîleri'nin seksen yedinci imamı olan İmam Yahyâ (Mütevekkil-'Alellah Yahyâ Hamîdüddîn) hâkimiyetini sürdürmektedir.² San'a, Zebid, Taiz ve Kataba gibi önemli merkezleri içine alan Güney Yemen'deki İmam Yahyâ kuvvetlerinin, Aden bölgesine hâkim olan İngiliz himayesine karşı Osmanlı merkez yönetimine müttefik bir siyaset tavrı izlediği görülmektedir. Bu alt başlığın son kısmında Kızıldeniz adalarının işgalinin, bölgenin istikbali adına önem arz eden bir mesele olduğuna değinilmiştir. İtalya'nın savaşa girmesiyle birlikte adalar, İngilizlerin nazarında ehemmiyetini zirve noktasına taşımıştı. Kızıldeniz adalarına yapılan işgal teşebbüsleri, Osmanlı ve İngiliz kuvvetleri arasında askerî ve siyâsî çekişmelere sebep olmuştur. Her ne kadar Osmanlı, İngiliz işgal kuvvetlerine karşı mukavemet göstermiş olsa da yetersiz kalmıştır. Kamaran, Perim, Sağar, Zebir, Cebeli, Tayır, Ukban ve Budi adaları da İngiliz işgaline uğramıştır.

Kitabın ikinci bölümü ‘İsyân, İşbirliği ve Mücadele: Suriye-Irak ve Arap Yarımadası’ ana başlığını taşımaktadır. Bu bölüm, ‘Anadolu’da Millî Mücadele Suriye ve Irak’ta Karmaşa: Belirleyici Faktörler’, ‘Eski Eyaletler Yeni Komşulara Dönüşürken Devamlılık ve Kopuşlar’, ‘Arap Yarımadası ile İlişkiler; Necid, Hicaz ve Yemen’ ve ‘Türk-Arap İlişkilerinde İddia ve İrtibatın Belirleyicisi Olarak Lozan Konferansı ve Kararları’ olmak üzere dört alt başlığı ihtiva etmektedir.

İkinci bölümün ‘Anadolu’da Millî Mücadele Suriye ve Irak’ta Karmaşa: Belirleyici Faktörler’ adlı birinci alt başlığında genel olarak savaşın sona ermesiyle imzalanan Mondros Mütarekesi'nin, Osmanlı merkez yönetiminin ilğasını ve Anadolu’da yeşerecek bağımsız millî devletin fidanlarını beraberinde getirdiğine değinilmiştir. 30 Ekim 1918 tarihiyle başlayan mütareke süreci, 24 Temmuz 1923 tarihinde Lozan Antlaşması'nın imzalanması ile sona ermiş; bu beş yıllık zaman diliminde bağımsız Türk devletinin hukukî, siyâsî ve diplomatik açıdan tanınma ve devlet statüsünde kabul edilme süreci tedricen zikredilmiştir. Arap coğrafyasında tesis edilen mandater devletlerin yarımada üzerindeki etkilerine de yer verilmiştir. Mütareke sonrası bu süreçte Türk tarafında yaşanan gelişmelerin yanı sıra Arap coğrafyasında bu sürece olan sessizlik ve tepkisizlik vaziyetinin hâkim olduğunu söylemek mümkündür. Polat; İslam coğrafyasındaki gözlemlerini sürdüren İngiliz haber kaynaklarının, kendileri için endişeye düşülecek bir vaziyetin bulunmadığını ve İngiliz siyasetinin sağlığını koruduğunu dile getirdiklerini belirtmektedir. Diğer yandan Arap coğrafyasına bakıldığında

² Cengiz Tomar, ‘‘Yemen’’, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, 2013, XLIII, s. 120.

Mısır'da yaşamını sürdüren milliyetçi çoğunluğun İngilizlere karşı Türk kuvvetleri ile iş birliği içinde olduğu görülmektedir. Hindistan coğrafyasında işgal kuvvetlerine karşı yapılan ayaklanmalara dikkat çekilmiş; Irak ve Suriye'de mevcut olan İngiliz mandater yönetimine karşı tüm Arabistan'da bir hoşnutsuzluğun bulunduğu değinilmiştir.

İkinci bölümün 'Eski Eyaletler Yeni Komşulara Dönüşürken Devamlılık ve Kopuşlar' adlı ikinci alt başlığında genel itibariyle savaş sonrasında Irak ve Suriye'nin durumları ile 1919-1923 yılları arasında bu ülkelerin Türk tarafı ile olan ilişkileri mercek altına alınmıştır. Bu kısımda Türk-Suriye ilişkilerinde rol oynayan önemli etkenlerin varlığı söz konusudur. Bu etkenler; Osmanlı merkez yönetiminden kopuşun beraberinde getirdiği ulus devlet statüsüne geçiş sürecinde yaşanan sıkıntılar ile ülke sınırlarında bulunan şehirlerde mevcut cemiyetler ve söz sahibi aşiret liderleridir. Polat, iki ülke arasında cereyan eden ilişkilerin iki genel çerçevesinin olduğuna dikkat çeker. Birincisi; sınırda meskûn olan faktörler ve onların resmî temsilcilerle olan iletişimi, ikincisi ise Suriye bölgesi dışında kalan faktörlerin Türk-Suriye ilişkilerine olan etkisidir. Sınırda meskûn olan faktörlerin iletişimindeki yoğunluk göze çarpan ilk noktadır. Polat, bu konuda resmî temsilcilerin sağladıkları iletişime örnek olarak Mustafa Kemal Paşa, Faysal ve İstanbul arasında yaşanan hareketliliğe işaret etmiştir. Bu sıcak temasların yanı sıra gerçekleştirilen resmî yazışmaların varlığı iletişimin önemine dikkat çekmektedir. Türkiye'nin Suriye ile olan ilişkilerinde olduğu gibi Irak ile olan ilişkilerinde de bölgedeki cemiyetlerin, söz sahibi aşiretlerin ve sınırda meskûn olan Türk şehirlerinin varlığı etkin rol oynamıştır. Bunun yanında Milli Mücadele'nin sürdüğü bu yıllarda Türk-Irak sınırındaki iletişimin; imparatorluk sınırlarının geçişkenliğine aşına hareketlilik, Türk tarafı açısından önemli bir mesele olarak görülen Musul'un kazanılmasına yönelik girişimler ve genel itibariyle işgal karşıtı tüm hareketlerin gayiresmî desteklenmesi unsurları arasında belirlenmiş olduğu anlaşılmaktadır.³ İlişkilerde büyük önem arz eden Musul meselesi sürecinde Türk kuvvetlerinin İngiliz işgal güçlerine karşı bölge aşiretleriyle ve işgal karşısında duran cemiyetlerle yaptığı işbirlikleri de önem arz eden bir diğer noktadır. Polat'ın bu alt başlıkta Musul'da hâkim olan İngiliz işgal kuvvetlerine son vermek niyetiyle peyderpey İngiliz birliklerine saldırılar gerçekleştiğini ifade ettiği görülmektedir. Haziran 1922'de Musul'a yönelik başlatılan Türk askerî operasyonları, Mayıs 1923'te sona ermiştir. İlerleyen aylarda gerçekleşen

³ Polat, *a.g.e.*, s. 263.

Lozan Konferansı'nda Musul görüşmeleri, konferansın önem arz eden en büyük gündem maddesi olmuştur.

İkinci bölümün 'Arap Yarımadası ile İlişkiler; Necid, Hicaz ve Yemen' adlı üçüncü alt başlığında Suudi Devleti'nin tesis edilmesinin sinyallerini veren gelişmeler üzerinde durulmuştur. Sınırlarını genişletme amacıyla yayılmacı bir politika güden İbnu's-Suud'un ilk askerî girişimi, el-Hurma'da Hâşimi Hicaz Krallığı'na karşı olmuştur. İlk girişimin başarıyla sonuçlandığını ifade eden Polat, bu savaşın Suudi devletinin ortaya çıkmasında önemli bir dönüm noktası olduğunu zikretmektedir.⁴ Burada daha önce de konu edilen Yemen'den mütareke sonrasında Osmanlı kuvvetlerinin çekildiği ifade edilmiştir. Bu geri çekilişe rağmen bölge ile irtibatın tamamen kesintiye uğradığını söylemek mümkün değildir. Yemen'in başşehri olarak niteleyebileceğimiz San'a bölgesinde hâkimiyet kuran İmam Yahyâ'nın Milli Mücadele sürecinde de Türk tarafı ile irtibatını devam ettirdiğini söylemek doğru olacaktır.

İkinci bölümün 'Türk-Arap İlişkilerinde İddia ve İrtibatın Belirleyicisi Olarak Lozan Konferansı ve Kararları' adlı dördüncü ve son başlığında Türkiye Cumhuriyeti'nin hukukî temellerini teşkil eden Lozan Antlaşması ve Türk-İrak ilişkilerinin belirleyicisi konumunda olan Musul gündemi üzerinde durulmuştur. Lozan'a gitmeden temsil heyetine verilen genel çerçeve; Irak ve Suriye sınırlarının düzeltilmesi, adalar hakkında duruma göre davranılması, Boğazlar ve Gelibolu Yarımadası için hâricî bir askerî kuvvetin ve kapilütasyonların katiiyen kabul edilemez olduğu, Osmanlı borçlarının ayrılan ülkeler nezdinde paylaşılması, Düyûn-ı Umumiyye'nin kaldırılması ve yabancı kuruluşların Türk yasalarına uyması gerektiği yönündedir. Bu genel çerçevenin yanında konferansta uzunca görüşülen Musul gündemi, oturumların tansiyonunun yükselmesine sebebiyet vermiştir. Musul'a dair 26 Kasım 1922'de Lord Curzon ile İsmet Paşa arasında başlayan müzakereler, 24 Temmuz 1923 tarihinde antlaşmanın imzalanmasına kadar kademeli görüşmeler olarak devam etmiştir. Polat, çıkmazlara ve çözümsüzlüklere rağmen Mustafa Kemal Paşa'nın Misak-ı Milli'de olduğu gibi Lozan'da da sergilediği esnek tavırlar ve İsmet Paşa'nın Türk devletinin Musul'u hâricî bir kuvvete bırakmayacağını bildirmesi, yeni Türk devletinin kuruluşunda güdülen akılcı siyasî politikaları gözler önüne sermektedir. İmzalanan Lozan Antlaşması'nın maddelerinden yola çıkarak Osmanlı Devleti'nin sahip olduğu siyasî otorite ve dinî hükümranlık yetkilerinin sona erdiğini; siyaset, ordu ve

⁴ Polat, *a.g.e.*, s. 279.

diplomasi gibi her alanda yeni Türk devletinin varlığının tamamen kabul edildiğini söylemek mümkündür.

Sonuç olarak Polat'ın *Türk – Arap İlişkileri Eski Eyaletler Yeni Komşulara Dönüşürken (1914-1923)* başlıklı eserinde, sınırlandırılmış dokuz yıllık bir zaman diliminde Arap Yarımadası'nda cereyan eden, Türk-Arap ilişkilerine doğrudan etki eden olayların bilimsel araştırma yöntemlerinden istifade edilerek ve ilgili resmî arşiv belgeleri ile kaynaklara dayandırılarak yorumlandığı muteberdir. Titiz bir okuma dahilinde daha önce de zikredilen yazım ve imla hatalarının giderilmesi mümkün olmakla birlikte çalışmamızda esas aldığımız bu kitabı, dayandığı kaynaklar itibariyle mütalaa edilmeye değer bir çalışma olarak addetmek yerinde olacaktır. Başka bir deyişle, Polat'ın sınırlamış olduğu bu zaman diliminde cereyan eden olayları ve gelişmeleri tarihsel bir bakış açısı ve bilimsel araştırma yöntemlerinin ışığında yorumlamış olması, bu eserin okuyucusuna farklı ufuklar açacak derecede kıymetli bir çalışma olarak addedilmesinde büyük rol oynamıştır, diyebiliriz. Bu bakımdan Polat'ın bu nadide akademik eseri, tarih ve coğrafya gibi sosyal bilim dallarına ilgi duyan okuyucuların istifade etmesi gereken bir eserdir.